

A Nyitrai járás etnikai földrajza

TÁTRAI PATRIK¹

Abstract

The ethnic geography of Nitra District

The present study is an attempt to outline the changes in the ethnic structure of Nitra District (Slovakia) over the last thousand years. The author tries to reconstruct the changes in the number of those belonging to the main language groups (Slovak, Hungarian, German native speakers) and the shift of the language border. During the Middle Ages the Hungarians formed the majority over the territory in concern, but owing to the devastations during Turkish rule and the following migrations the Slovaks had become the largest ethnic group. This structure remained virtually unchanged from the end of the 18th century until the Trianon Peace Treaty. Under Czechoslovakian rule the number of the Hungarians and Germans had reduced significantly. The recent ethnic pattern was taken shape at the end of the 1940's after part of the Hungarians were deported or reslovakized. According to the census of 2001 only seven settlements of Nitra District had Hungarian majority population. The main causes of substantial decline of the Hungarians were unfavourable demographic processes and their accelerated assimilation.

Bevezetés

A Nyitrai járás különleges helyzetben van Szlovákia magyarulta járásai között. Ez ugyanis az egyetlen olyan, magyarok által is lakott vidék, amely ma már nem kapcsolódik a Dél-Szlovákiában hosszan elnyúló magyar etnikai tömbhöz. Egyedisége csak fokozódik, ha áttekinjtük az etnikai szerkezet jelentős múltbeli változásait, a nyelvhatár folyamatos mozgását. A tanulmány fő célja az etnikai struktúra tér-időbeli változásainak ismertetése az elmúlt évezredben.

Nyitra környékéről – éppen különlegessége okán – több szerzótől találunk a nemzetiségi viszonyokról, a településtörténetről értekező munkát, amelyek zöme a két világháború között jelent meg. Jónéhány közülük a bécsi döntés befolyásolásához készült, lévén a terület – Kassa környékéhez hasonlóan – a legádázabb viták tárgya volt. A szakirodalom két részre bontható: a megtelepedést feldolgozó történeti munkákra (KNEZSA I. 1938; FÜGEDI E. 1938; ETHEY Gy. 1938; HAICZL K. 1943), valamint a terület török hódoltság utáni nemzetiségi változásait vizsgáló dolgozatokra

---

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. E-mail: tpatrik@axelero.hu

(CSAPODI Cs. 1942; KOVÁCS A. 1938; KÖRÖSY J. 1898; KOCSIS K. 2000). Az említett szerzőkre és egyes statisztikai forrásokra (ACSÁDY I. 1896; BLASKOVICS J. 1989; FÉNYES E. 1843; *Lexicon locorum...* 1920; VÁLYI A. 1796–1799) támaszkodva próbáltuk meg rekonstruálni a népszámlálásokat megelőző időszak etnikai szerkezetét a járás területén.

A vizsgált terület közigazgatási története, földrajzi jellemzői

A Nyitrai járás területének nagy részét az 1918-as államfordulat előtt Nyitra vármegye foglalta magába. Mindössze a DK-i sarok – Verebély és környéke – az, amely korábban Bars vármegyéhez (Verebélyi járás) tartozott. Nyitra vármegyét Szent István szervezte meg a 11. sz.-ban. Területének furcsa, valószerűtlen alakja a történelmi fejlődés következménye (FÜGEDI E. 1938. 19 p.), nincs összhangban sem a földrajzi körülményekkel, sem a közigazgatási szükségszerűségekkel. A vármegyén belül a Nyitrai járás területe a D-i, sűrűn lakott és fejlettebb vidékre esett, amely a földművelésre legalkalmasabb területek egyike volt.

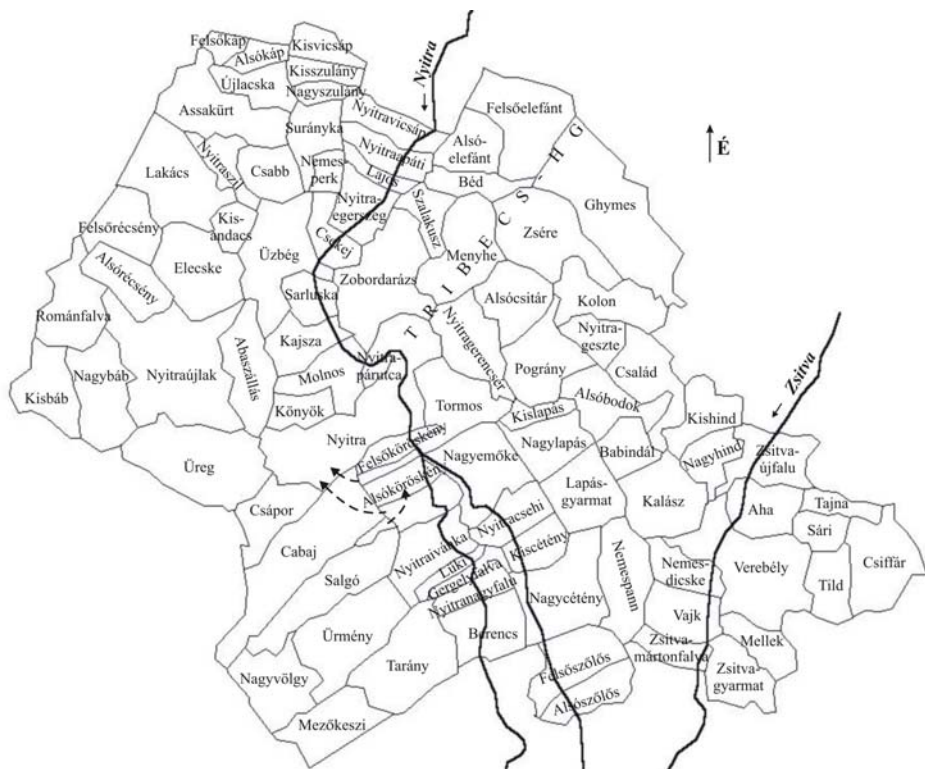
A vármegye 1922-ig fennmaradt, csak Csehszlovákia keretein belül bomlott fel. 1938-ban a járás D-i része ismét Magyarországhoz került, a határ a Nyitrakér–Nagycétény–Nemespann–Kalász–Nagyhind–Aha vonaltól É-ra húzódott. 1945 után az 1938 előtti állapot állt vissza. 1960-ban ismét átszervezték a közigazgatást, ekkor a Nyitrai járás jelentős területekkel gazdagodott. Az 1996-os közigazgatási reform hozományaként jött létre a járás mai formája, miután lecsatolták róla az Aranyosmaróti járást (korábban teljesen a Nyitrai járáshoz tartozott) és a járás Ny-i részén 3 települést, amelyeket a Vágsellyei járáshoz kapcsoltak.

A járás a Nyitrai kerülethez tartozik, amelynek székhelye természetesen Nyitra. A 8 szlovákiai kerület közül itt a legmagasabb a magyarok aránya (majdnem 200 ezer magyar lakik itt, a kerület összlakosságának 28%-a). Magyarlakta vidékére gyakran használják a Zobor-vidék (vagy Zoboralja) elnevezést is. Ezt a nevet jelen dolgozatban mindössze arra a 14 településre² alkalmazzuk, amelyek a közös, palóc nyelvjárás, valamint a viszonylag egységes népviselet alapján elkülöníthetők (SÁNDOR A. 2000).

Földrajzilag a területet két nagyobb egység alkotja. D-en és Ny-on a Győrimedence É-i részét képező Nyitra–Barsi-halomvidék terül el, amelynek a vizsgált területre eső kistájai a következők: Radosnai-hátság, Nyitrai-hátság, Közép-Nyitramente, Alsó-Nyitramente, Zsitvamente és Zoboralja (HAJDÚ-MOHAROS J. 2000). A másik nagyobb egység a járás ÉK-i sarkát elfoglaló Tribecs hegység, amelynek DNy-i kiemelkedése a Zobor-hegy. A hegység a járást, és a Zobor-vidék magyarságát is kettéosztja. A járás két jelentős folyója a Nyitra és a Zsitva. Míg a Nyitra két, majdnem egyenlő részre osztja a területet, a Zsitva csupán annak DK-i sarkát szeli át (*l. ábra*).

---

² Vicsápapáti, Lajos, Nyitraegerszeg („vízmeği” [vízen túli] települések), Béd, Menyhe („hegymeği” [hegyen túli] települések), Ghymes, Zsére, Kolon, Alsócsitár, Nyitragerencsér, Pográny, Nyitrageszte, Alsóbodok, Barslédec (utóbbi már az Aranyosmaróti járásba tartozik).

1. ábra: A Nyitrai járás települései
The settlements of the Nitra district

A Nyitrai járás etnikai térszerkezetének múltbeli alakulása

A honfoglalástól a kiegyezésig

A vizsgált területen jelenleg is megtalálható nemzetiségek közül kétségtelenül a szláv népelemek voltak itt a leghamarabb, betelepedésük a VI. sz.-ra tehető (FÜGEDI E. 1938; KOCIS K. 1998). A Nyitrai járás magyarsága őshonos, Árpád-kori eredetű. A terület magyarok által történő benépesülése hosszú folyamat volt, amelyet a honfoglalástól számíthatunk. Az itt talált szláv népesség ekkor már keverten élt az avarokkal. Szláv telepek főleg a sík- és hegyvidék határán sorakoztak, de természetesen benyúltak a hegyvidékre és a síkságra is (FÜGEDI E. 1938). Az avar lakosság főleg a későbbi magyar etnikai területen, a síkvidéken, folyóvölgyekben élt és olvadt be az új honfoglalókba. A 11. sz.-ban a járás mai területének D-i fele már magyar többségű volt (Felsőrécsény–

Elecske–Üzbég–Nyitra–Alsóbodok–Verebély vonaltól D-re eső terület), az É-i fele magyar–szláv vegyes lakosságú. Szláv többségű volt a Zobor-vidék hegylábi területe, amely ma a járás magyarságának magterülete (KNEIÉZSA I. 1938) (2. ábra).

A 12. sz. elejére a járás D-i részén a magyarság már megtelepült, a középkor végéig pedig a maradék területreket is kitöltötte. Erre a területre a szláv lakosság csak a magyarok után költözött be (KNEIÉZSA I. 1941). A 11–12. sz.-ban már magyar telepek³ ékelődtek a hegylábi szláv települések⁴ közé. A 13. sz. közepére kialakultak a mai településrendszer alapjai, és ezzel párhuzamosan a Zobor-vidék elvesztette szláv többségét (FÜGEDI E. 1938; ETHEY GY. 1938).

A járás É-i területén a betelepülés 3 fő útvonalon történt D-ről É-i irányban, egészen az Inóc-hegység lábáig. A Radosnya völgyének a Nyitrai járásra eső része a 13. sz. végén már magyar többségű⁵, ettől É-ra már csak szórányosan fordultak elő magyar telepek. A Perki-patak völgye végig szláv többségű volt⁶, félszigetként ékelődött be a magyar többségű Radosnya és Nyitra völgye közé. A Nyitra völgye vegyes lakosságú volt, a járásra eső része magyar többségű⁷, de a járáshatártól É-ra is voltak magyar települések (FÜGEDI E. 1938; HAICZL K. 1943).

A tatárjárás pusztítása döntően a járás D-i, magyarlakta területeit érte, így a magyarok embervesztesége jóval nagyobb volt, mint a védett hegy- és dombvidéken lakó szlávoké. Nem is lehet csodálkozni azon, hogy ettől fogva az É-i irányú kolonizációban inkább a nagyobb népességtartalékkal rendelkező szlávok vettek részt (FÜGEDI E. 1938). A honfoglalás utáni magyar térhódítás tehát a 13. sz. folyamán állt meg, ekkorra a magyar etnikai tér a járás területén elérte a maximumát. A tatárjárás után a szláv betelepülés D felé megerősödött, így az Appony és Nyitra közti vegyes zónában emelkedett a szlávok aránya. A 13. és a 15. sz. közti 200 év tehát a szlovák térnyerés időszaka volt. Mindenesetre a 13. sz. végére kialakult etnikai térszerkezet nem módosult lényegesen a 17. sz. közepéig (KNEIÉZSA I. 1941).

A 15. sz. végén a két etnikum határát a Felsőrécsény–Elecske–Kisandacs–Csabb–Nyitraegerszeg–Nyitraapáti–Alsóelefánt–Felsőelefánt–Ghymes vonaltól É-ra lehet megvonni a járás mai területén. Ezután a nyelvhatár a járás ÉK-i szélével párhuzamosan – de azon kívül – fut, majd Zsitvaújfalunál ismét a vizsgált területre érkezik (KOC SIS K. 2000) (2. ábra).

Az ezt követő 100 évben – az 1550-es évektől meginduló török pusztítás ellenére – mindössze apróbb változások történtek a nyelvhatár mentén (KÁDÁR, L.–KNEIÉZSA, I. 1938). Az etnikai határ elmosódott voltát, átjárhatóságát mutatja, hogy a határ mindkét oldalán több vegyes lakosságú községet is találunk⁸. A magyar etnikai

³ Kolon, Ghymes, Család, Kalász, Lapás és Lapásgyarmat.

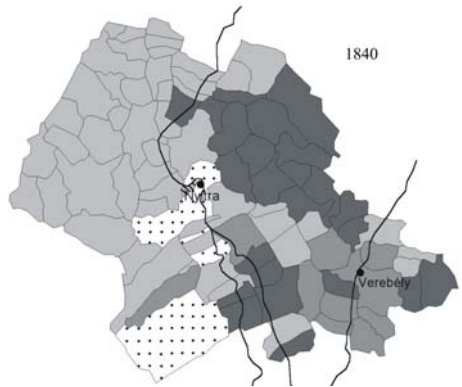
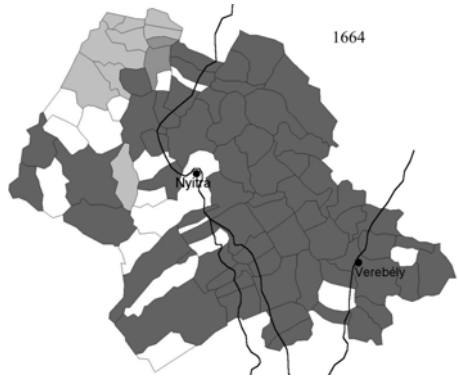
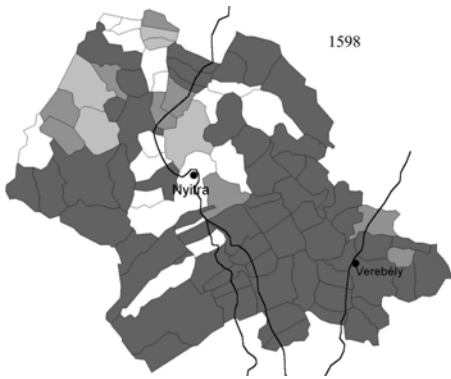
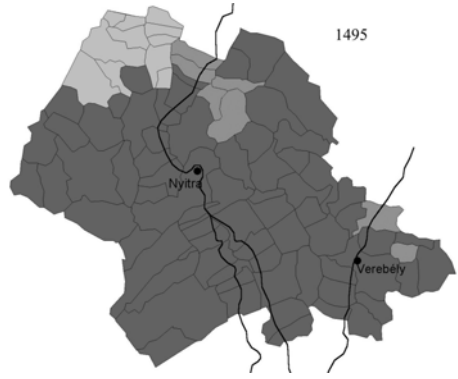
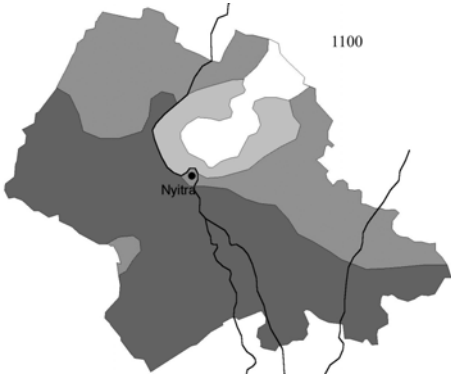
⁴ Babindál, Alsócsitár, Nyitragerencsér.

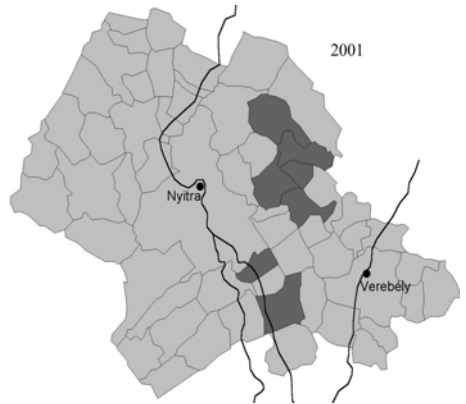
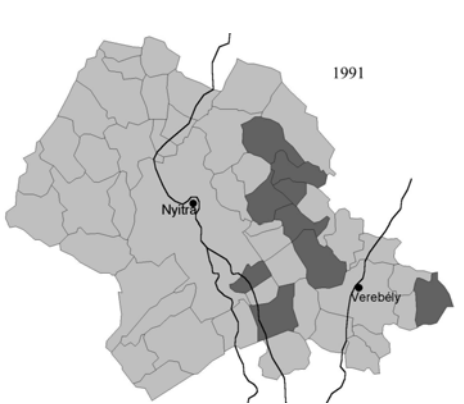
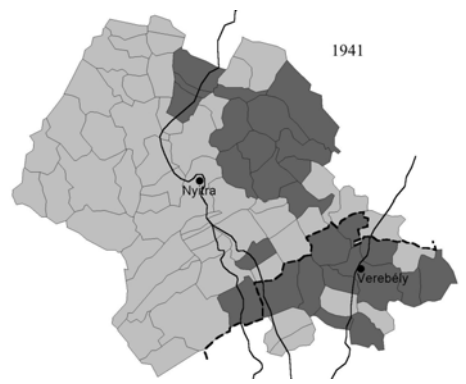
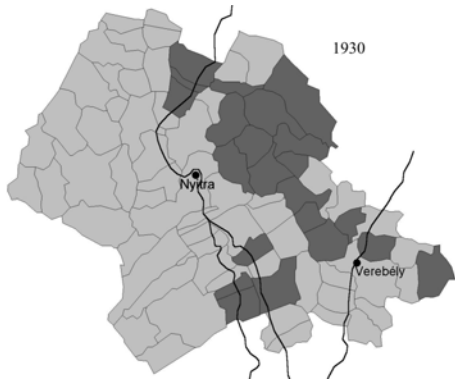
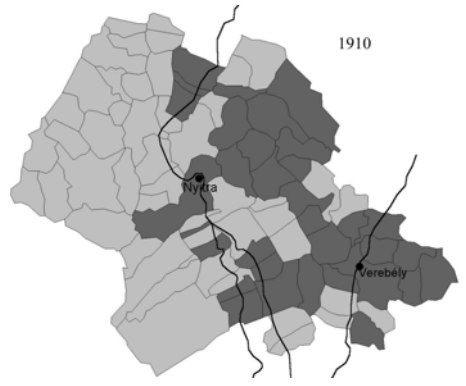
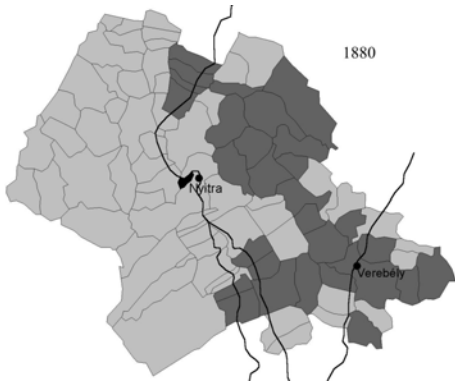
⁵ Magyar települések: Üzbég, Csabb, Nyitraszil, Assakürt, Újlacska, Káp.

⁶ Szláv települések a járás területén: Nemesperk, Surányka, Nagy- és Kisszulány.

⁷ Magyar települések: Csekej, Egerszeg, Lajos; ugyanakkor Vicsápapáti még szláv többségű.

⁸ Tulajdonképpen a Felvidék Ny-i részén már a középkorban is inkább egy vegyes zóna, mint egy éles határ választotta el a két nemzetiséget.

terület összességében nem csökkent, sőt, a háború előli menekülés miatt a 15. sz. végi nyelvhatárnál É-abra terjedt ki. Ez a terjeszkedés azonban nem járt együtt mennyiségi növekedéssel, hiszen a D-i vidékeken a magyar lakosság meggyérült. A járás D-i, magyar többségű vidékein sem volt a lakosság teljesen egyveretű. Jelentős szlovák kisebbség élt pl. Verebély környékén (Zsitvaiújfalú, Tajna, Sári), ahol a jobbágyösszeírások szerint a 16. sz. közepén a szlovákok száma megközelítette a magyarokét (CSAPODI Cs. 1942). Ugyancsak jelentős magyar kisebbség élt a vizsgált terület szlovák többségű településein, valamint a járáshatártól É-ra is (KNEZSA I. 1941).

A török háborúk idején alapvetően átfurmálódott nemcsak a Nyitrai járás, hanem egész Magyarország etnikai képe. Az 1598-as házösszeírás még viszonylagos épségben tárja elénk a vizsgált területet⁹ (DÁVID Z. 2001), de az utána következő 10 évben több pusztító hadjárat is végigvonult a Nyitra völgyén, amelyek során a legnagyobb veszteségeket a járás Ny-i, sűrűbben lakott, szelídebb domborzatú fele szenvedte el¹⁰ (DEDEK CRESCENS L. 1899). Bár ekkor még nem néptelenedtek el teljesen, jól látható, hogy később (a 18. sz.-ban már biztosan) ezek a falvak képezték a szlovák magterületet a járásban, ill. ezeken a falvakon keresztül kapcsolódott a surányi szlovák félsziget a tömbszlováksághoz.

⁹ Ekkor a legnagyobb települések Nyitra (153 ház), Verebély (142 ház), Nyitraújlak (117 ház) és Ürmény (110 ház) voltak.

¹⁰ Elsősorban Alsó- és Felsőkap, Assakürt, Nyitraszil, Cabaj, Csápor, Üreg, Nyitraújlak, Salgó, Mezőkeszi és Ürmény.

2. ábra. A Nyitrai járás etnikai szerkezetének változása, 1100–2001. – 0 = lakatlan terület (1100, 1664), ill. nincs adat (1598, 1664); 1 = szlovák; 2 = magyar; 3 = német; 4 = magyar–szlovák vegyes; 5 = zsidó–szlovák vegyes (1840); 6 = szlovák–magyar–német vegyes (1840). Források: 1100: KNEZSA I. 1938, 1941; 1495: KOCSIS K. 2000, FÜGEDI E. 1938; 1598: KÁDÁR L.–KNEZSA I. 1938, KNEZSA I. 1941, CSAPODI Cs. 1942; 1664: BLASKOVICS J. 1989; 1787: *Lexicon locorum...* 1920, VÁLYI A. 1796–99, KOCSIS K. 2000, CSAPODI Cs. 1942, KNEZSA I. 1941, PETROV, A. 1928; 1840: FÉNYES E. 1843; 1880, 1910: magyar népszámlálások anyanyelvi statisztikái; 1930, 1991: csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; 1941: magyar és szlovák népszámlálás összesített nemzetiségi eredménye; 2001: szlovák népszámlálás nemzetiségi statisztikája

Changes in the ethnic pattern of Nitra District, 1100–2001. – 0 = uninhabited area (1100, 1664) or no data (1598, 1664); Population pattern: 1 = Slovak; 2 = Hungarian; 3 = German; 4 = mixed Hungarian–Slovak; 5 = mixed Jewish–Slovak (1840); 6 = mixed Slovak–Hungarian–German (1840). Sources: 1100: KNEZSA, I. 1938, 1941; 1495: KOCSIS, K. 2000, FÜGEDI, E. 1938; 1598: KÁDÁR, L.–KNEZSA, I. 1938, KNEZSA, I. 1941, CSAPODI, Cs. 1942; 1664: BLASKOVICS, J. 1989; 1787: *Lexicon locorum...* 1920, VÁLYI, A. 1796–99, KOCSIS, K. 2000, CSAPODI, Cs. 1942, KNEZSA, I. 1941, PETROV, A. 1928; 1840: FÉNYES, E. 1843; 1880, 1910: data on native tongue of Hungarian censuses, 1930, 1991: ethnic data of Czechoslovakian censuses; 1941: combined data of Hungarian and Slovakian censuses; 2001: data on ethnicity of Slovakian census

A 17. sz. közepének etnikai állapotához rendkívül hitelesnek tekinthető adatokat szolgáltat számunkra az 1664-es török adóösszeírás az általuk frissen megszerzett Érsekújvári vilajetben (BLASKOVICS J. 1989).

A 2. ábrán jól látható, hogy a 16. sz. végéhez képest nem módosult az összkép, még viszonylagos épségben találjuk a magyar etnikai területet¹¹, azonban a változás első csírái és annak iránya már felfedezhető. DÁVID Z. (1993) a nyelvhatárt a Románfalva–Csabb–Surányka–Nyitrakörtvélyes vonal fölött vonja meg, míg URBÁN Gy. (1995) a Lakács–Csabb–Nyitrakörtvélyes vonalat tartja mérvadónak. Ám egyikük sem számol azzal, hogy a járás Ny-i részén a törökhdülés miatt a magyar és szlovák területeket egy elpusztult falusáv választja el.

E falvak mögött helyezkedik el a kicsiny Abaszállás¹² a maga négy – mind szlovák – jobbágynévvel. Az említett két tényező, valamint, BLASKOVICS J. (1989) adatai alapján a következőképpen határozhatjuk meg az etnikai határt: Románfalva–Nyitraújlak–Üreg–Molnos–Üzbég–Csabb–Nyitraegerszeg–Nyitravicsáp falvak még magyarnak tekinthetők.

Azonban a nyelvhatártól É-ra is találunk szigetszerűen magyar településeket (a mai Nyitrai járáson kívül). 1664-ben a legtöbb fejadófizető személyt Verebélyen (190), Ürményen (112), Nagyemőknén (102) és Pogrányon (99) írták össze¹³, a Ny-i részek pusztulását erősíti meg az is, hogy a 10 legnagyobb községből 8 a Nyitrától K-re volt.

A 17. sz. második felének pusztításai jóval nagyobb károkat okoztak, mint a korábbi események. A hosszan tartó háborúság nagy vesztese a döntően folyóvölgyekben (hadi utak) és sík vidéken elhelyezkedő magyar etnikum, amely jóval nagyobb veszteségeket szenvedett el a védettebb hegyvidéken lakó szlovákoknál.

A szlovákság D felé terjeszkedése a török hódoltság után nagyobb intenzitású lett. A 18. sz. végéig óriási területeket hódítottak el a magyar etnikumtól a két nemzetiség kontaktzónájának egész hosszában, így a Nyitrai járás területén is. A szlovákok kiáramlása D felé egyszerre volt spontán (sűrűbben lakott területekről a gyér lakosságú vidékekre) és tervszerű folyamat – gondoljunk csak azokra a telepítésekre, amikor a földesúr a megfogyatkozott jobbágyságot a közeli, népességfőllelleggel rendelkező szlovák területekről pótolta¹⁴.

A migrációs folyamatok eredményét mutatja már az 1715-ös és 1720-as országos összeírás is, amelyet ACSÁDY I. (1896) tett közzé. Bár ACSÁDY I. névminősí-

---

¹¹ Ezzel szemben ŽUDEĽ, J.–OČOVSKÝ, Š. (1991) azt állítják, hogy a járás D-i vidékeiről (a későbbi nagysurányi szlovák félsziget É-i részéről) a magyarság nagy része már a 16. sz.-ban kipusztult.

¹² Szlovák neve Lehota („irtás”), ez pedig arra utal, hogy nem őshonos, hanem betelepített szlovák lakosok alapították, valószínűleg az elpusztult magyar Abaszállás helyén vagy környékén.

¹³ Nyitra nem szerepel a defterben.

¹⁴ A népesség pótlására a határokön túlról is érkeztek emberek, sok községet morva telepésekkel népesítettek újra, területünkön pl. Bábót és Salgót (KNEZSA I. 1941; KOCSIS K. 1998).

tésen¹⁵ alapuló etnikai becsléseit rengeteg kritika érte (DÁVID Z. 1957; PETROV, A. 1928; VARSÍK, B. 1940), a 18. sz. elejének nemzetiségi viszonyairól mégis ez az egyetlen átfogó forrás¹⁶. A két összeírásra¹⁷ támaszkodva megállapíthatjuk, hogy a járás ÉNy-i és Ny-i részét egészen a Csápor–Nyitra vonalig a szlovákság vette birtokba. A járás K-i és D-i részén mozaikosan váltogatják egymást szlovák és magyar többségű települések. Stabil pozícióit csak Verebély környékén tudta megtartani a magyarság. Nyitra városában¹⁸, bár mindkét időpontban többségben voltak a magyarok, jelentősen megnőtt a szlovák, ill. 1720-ra a német nevések száma is (*l. táblázat*).

A német nyelvi közösség feltűnése mögött az a zsidó népesség áll, akik a 18. sz. folyamán, a Rákóczi-szabadságharc után érkeztek a vizsgált területre, döntően Cseh- és Morvaországból a zsidóüldözések elől (KOC SIS K. 1998). Beáramlásuk elsősorban a nagyobb településekre irányult¹⁹, de általánosságban elmondhatjuk, hogy inkább a szlovák többségű helységeken tűntek fel. Anyanyelvük a német volt, de nyelvi elmagyarosodásuk és asszimilációjuk a 19. sz. második felében felgyorsult.

A 18. sz. végének etnikai állapotát több forrás alapján lehet összerakni (*Lexicon locorum...* 1920; VÁLYI A. 1796–1799; KOC SIS K. 2000). Megállapítható, hogy az 1700-as évek második felére kialakult nemzetiségi térszerkezet a 20. sz. közepéig nem változott számottevően. Továbbá megállapítható, hogy az 1664 és 1773 közötti 100 évre esett a térség etnikai átrendeződésének csúcsideje.

A változások mögött nemcsak a nyelvhatár D-re tolódásáról van szó, hiszen még 1773-ban is egy magyarul beszélő sáv választja el az É-i és a D-i szlováklakta vidékeket, mégpedig az Ürmény–Berencs–Nagycétény–Nemespann–Verebély²⁰–Csiffár

---

¹⁵ Magyarország helységeinek 1773-as összeírásáig a nemzetiségi megoszlásra döntően az összeírt nevekből lehet következtetni. Ez a módszer (ti. a névminősítés) természetesen nem ad teljes bizonyosságot az adott település etnikai viszonyait illetően, hiszen többnyire csak a jobbágynéveket vették lajstromba, kimaradtak pl. a nemesek, a cselédek és a zsellérek is. „Egy-egy név a mi szempontunkból nem bizonyít semmit, abból következtetéseket nem vonhatunk le. Hogyha azonban azt találjuk, hogy egy bizonyos időben valamely vidék minden lakójának, vagy túlnyomó többségének magyar neve van, nem következtethetünk másra, mint hogy a lakosság anyanyelve magyar.” (CSAPODI Cs. 1942. 7. p.)

¹⁶ ACSÁDY I. eredményeit az is megkérdőjelezi, hogy KÖRÖSY J. (1898) és CSAPODI Cs. (1942) műveiben néhány falu jobbágynéveit teljesen máshogy minősítik. Az összkép azonban ezek ellenére sem változik.

¹⁷ Köztük jelentős különbségek vannak, amelynek talán legfontosabb oka a folyamatos oda- és elvándorlás. Az összeírásban sok esetben több a szláv név olyan településeken, amelyek máig magyar többségűek. Valószínűsíthető, hogy e két pillanatkép (1715, 1720) a változások legintenzívebb szakaszában készült, amikor meglehetősen képlékeny volt az etnikai térszerkezet.

¹⁸ 1715-ben és 1720-ban is Nyitra volt a vizsgált terület legnagyobb települése több mint 150 adózó családfővel. Utána mindkét időpontban Verebély és Nyitraújlak következett.

¹⁹ Nyitrapáruvca, Ürmény, Nyitra, Kisbáb, Nagyemőke, Cabaj.

²⁰ Verebély és Zsitvagyarmat a járás DK-i sarkában – a *Lexicon...* (1920) adataival szemben – inkább vegyesnek minősíthető (ld. CSAPODI Cs. 1942. pp. 17–18; VARSÍK, B. 1940. 19 p.; PETROV, A. 1928. 90 p.).

1. táblázat. Az etnikai struktúra változása Nyitra városában az elmúlt ezer évben

Időszak	Összesen	Magyar	Szlovák	Német	Egyéb	Izraelita	Cigány
11–12. sz.	magyar–szlovák vegyes						
15. sz. vége	magyar többségű						
1715*	153	85	68	5	0	..	..
1720*	155	88	50	17	0	..	..
1773	magyar–német–szlovák						
1787	3505	..	..	..	..	24	..
1796	lakosai leginkább magyarok, németek és szlovákok is laktak benne						
1816	4795	..	..	..	..	450	..
1840	4818	nagy részt szlovák, kevesebb magyar és német				154	..
1850	7980	2147	2523	3310	..	..	..
1880a	8660	3066	3490	2020	84	1755	..
1890a**	13538	5002	5205	3234	97	3757	101
1900a	15169	7219	5538	2312	100	3674	..
1910a	16419	9754	4929	1636	100	3674	..
1921n	19118	2044	14946	723	1405	3901	..
1930n	21283	961	18462	558	1302	3809	..
1941n	22584	584	18000	500	3500	..	..
1970n***	55563	2214	..	..	..	..	..
1980n	76633	2161	..	..	..	..	..
1991n****	89969	1777	86257	31	1904	..	403
2001n*****	87285	1489	83285	47	2464	49	323

.. = Nincs adat. * Az adóköteles családfelek száma. ** 1890-től Nyitrapárteccével együtt. *** Beolvadt Alsócsitár, Alsó- és Felsőköröskény, Kőnyök, Molnos, Nagyemőke, Nyitragerecsér, Nyitraivánka, Sarlókajsa, Tormos és Zobordarázs. **** Kivált Nyitragerecsér. ***** Kivált Nyitraivánka és Sarlókajsa. Évek utáni betűk: a = anyanyelv; n = nemzetiség

Források: 11–12. sz.: KNEI ZSA I. 1941; 15. sz. vége: KOCSIS K. 2000; 1715–1720: ACSÁDY I. 1896; 1773: Lexicon locorum... 1920; 1787: DÁNYI D.–DÁVID Z. 1960; 1796: VÁLYI A. 1796–99; 1816: MAGDA P. 1819; 1840: FÉNYES E. 1843; 1850: FÉNYES E. 1867; 1880, 1890, 1900, 1910: magyar népszámlálások anyanyelvi statisztikái; 1890: A Magyarországon... 1895; 1921, 1930, 1991: csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; 1941, 2001: szlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; 1970, 1980: KOCSIS K. 1989.

vonaltan a járás mai területén. Ez a sáv azonban csak 1–2 falu szélességű (ld. még KNEI ZSA I. 1941; PETROV, A. 1928). Ugyanakkor a járás É-i részein a szlovákok visszaszerezték azt a területet, amelyre a magyarok a török elől költöztek be még a 16. sz.-ban, itt azonban nem álltak meg, hanem újabb vidékeket hódítottak el a magyaroktól. CSAPODI Cs. (1942) dolgozta fel a Verebélyi járásba irányuló vándormozgalmakat az arra alkalmas személynevek (= származási hely) alapján. Megállapította, hogy míg a 16. és a 17. sz.-ban a járásba döntően D-i irányból érkezett a népesség (leginkább Nyitra vármegye D-i részéből, Hontból, Bars vármegye D-i részéből, Komáromból, ill. az ország töröktől fenye-

getett területeiről), addig a 18. sz.-ban már leginkább É-ről érkeztek az új – többnyire szlovák – lakosok²¹. A népességkicserélődés mértékét jelzi, hogy a legtöbb településen alig van kontinuitás a török kori, ill. a 18. sz.-ban összeírt személynevek között, és a folytonosság inkább a magyar többségű helységeket jellemzi pl. Tild, Csiffár esetében (CSAPODI Cs. 1942).

A D-i irányú vándorlásban nemcsak a szlovákok vettek részt, hanem a magyarok is jelentős létszámban indultak útnak. Uticéljük az ország középső és D-i – a súlyos harcoktól sokszor pusztasággá vált – területe volt. A kiváltó ok itt is a jobb gazdasági körülmények reménye (az Alföld termékeny síksága jobb étellel kecsegtetett), és a népsűrűségi különbségek természetes kiegyenlítődése volt (KOC SIS K. 1998). Az Alföldre a magyar tömegek mellett szlovákok is jelentős számban érkeztek. Mindenesetre a Nyitrai járás területén a szlovákok létszámának megugrása egyenesen arányos a magyarok csökkenésével.

A változások következtében az első magyarországi népszámlálás időpontjára (1784–1787) – amikor a vizsgált területnek már 41 415 lakosa volt – kialakult két „egymást ölelő” etnikai félsziget. A vizsgált területen e két egység határa hozzávetőlegesen a Nyitra folyó volt. A mai járás ÉK-i határa egy falu (Barslédec) kivételével megegyezik az akkori nyelvhatárral. A járás Ny-i fele szinte teljesen a szlovák etnikai tömbhöz tartozott, de a D-i, szlovákok lakta rész még nem függött össze vele. A járás K-i és D-i peremén 4–4 falu a szlovák etnikai terület része volt, és a magyar többségű területekbe is beékelődött pár szlovák község (Tormos, Kis- és Nagylapás, Lapásgyarmat), amelyek majdnem szétválasztották a terület É-i és D-i részének magyarságát. Így a zoboralji nyelvi félsziget már csak szűk folyosókkal kapcsolódott a magyar tömbhöz. Nyitra városa a század végén nagy valószínűséggel magyar többségű volt (*1. táblázat*), de a fokozódó szlovák és zsidó betelepülés hatására a 19. sz. első felében már a szlovákok képezték a legnagyobb nyelvi csoportot.

Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a Zobor-vidék magyarsága maradt meg, miért nem vált ez is a szlovák etnikai terület részévé. A válasz a domborzati adottságokkal függ össze. A magyar többségű terület ugyanis – néhány települést leszámítva²² – dombos környezetben maradt meg, amelytől a főbb hadi útvonalak (a járásban ilyen a Nyitra és a Zsitva völgye) távol estek. Az 1880-ban magyar többségű települések átlagos tszf-i magassága (173 m) jóval nagyobb, mint a szlovák helységeké (157 m)²³.

A 19. sz. első felében a 18. sz. végéhez képest nem történt lényeges változás. FÉNYES E. (1843) adatai szerint a járás lakossága az első népszámlálás óta eltelt 50 év alatt ötödével (közel 11 ezer fővel) gyarapodott. FÉNYES E. nemzetiségekre

---

²¹ Főleg Nyitra és Bars megyék É-i részéből, Trencsénből, Hontból, Pozsony megyéből valamint Nyitra vármegye D-i vidékeiről.

²² A Nyitra völgyében: Nyitraapáti, Nyitravicsáp, Lajos, Nyitraegerszeg, Nyitracsehi, Kis- és Nagycétény, Nyitranagyfalu és Berencs, a Zsitva völgyében Aha és Nemesdicske.

²³ 2001-re a magyar többségű települések méginkább visszaszorultak a periférikus dombos területekre, ekkor a hét falu átlagos tengerszint feletti magassága már 193 m volt.

vonatkozó eredményei²⁴ szerint a 19. sz. első felében – ha kisebb intenzitással is, de – folytatódtak a magyarság számára kedvezőtlen demográfiai folyamatok. Főleg a magyar etnikai terület Ny-i peremén nyert teret a szlovákság²⁵.

A járás DK-i sarkában pedig egy meglehetősen kevert lakosságú terület alakult ki. Ez a nagyfokú keveredés az alapja a Verebély környékén – valamint Bars vármegye D-i és Nyitra vármegye DK-i szegletében – a későbbiekben megnyilvánuló képlékeny etnikai identitásnak, amelyet majd a népszámlálások eredményei példáznak kiválóan (vö. KNEZSA I. 1941). A 2. ábrán megfigyelhető az is, hogy a 19. sz.-ban még összefüggő magyar nyelvterület a FÉNYES E. által vegyes lakosságúnak minősített helységek mentén darabolódott fel később.

A kiegészítől napjainkig

A magyarság számára kedvezőtlen folyamaton változtatott 1867-ben a kiegészítés, amely a magyarság presztízsének növekedését jelentette, megalapozva az ezt követő fél évszázad nemzetiségi viszonyait. 1880-ban tartották meg az első olyan magyarországi népszámlálást, amely már pontos anyanyelvi adatokat nyújtott. A népszámlálásból az tűnik ki, hogy 1840-hez képest csak apróbb változások történtek²⁶, az etnikai térszerkezet nem módosult.

1880-ban a járás 61 649 lakosából a szlovákok képeztek az abszolút többséget (54,8%). A magyar anyanyelvűek az össznépesség 34,6%-át adták, míg a német anyanyelvűek aránya 9,9% volt (3. ábra). Utóbbiak döntő többsége izraelita vallású volt. A népszámlálás időpontjában magyarosodásuk még csak a kezdeti stádiumban volt (6632 izraelita, 6131 német anyanyelvű lakos). A német és az izraelita lakosság elterjedése települési bontásban is megegyezett²⁷. A későbbi censusok alkalmával már egyre nagyobb számban vallották magukat magyarnak (1910: 5702 izraelita, 2967 német anyanyelvű).

A Nyitrai járás területén egy könnyen áttekinthető etnikai struktúra jött létre, amelyet egy nagy kiterjedésű szlovák tömb és egy kisebb területű magyar félszi-

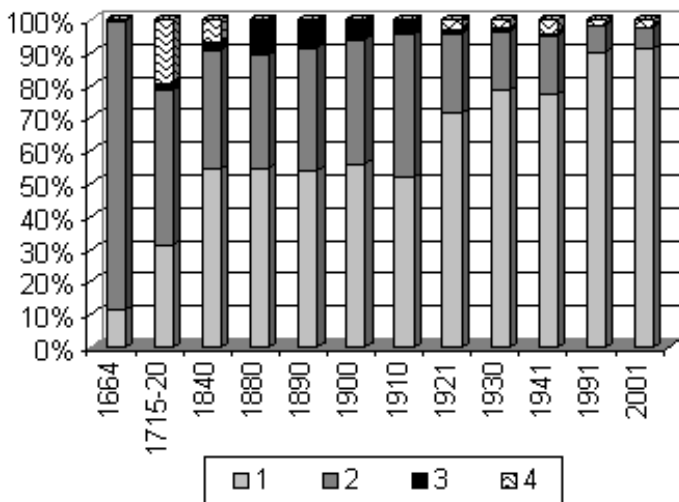
---

²⁴ Salgó, Vajk, Mellek, Család és Kishind esetében a magyarok javára, Babindál, Nyitraapáti és Nyitravicsáp esetében pedig a szlovákok javára valószínűleg tévedett.

²⁵ Szlovák többségű lett Alsó- és Felsőelefánt, Zobordarázs, Ürmény és a megye központja, Nyitra.

²⁶ Pl. Szalakusz elszlovákosodására utal a következő idézet: „Az egymás mellett fekvő Szalakusz, Béd és Menyhe falvaiban, a két utóbbiban laktak a magyar jobbágyok, az elsőben a magyar földesurak. A jobbágyok megszűntével az utóbbiak kénytelenek voltak tót cselédséget szerződtetni, mi által ezen falvak gyors tótosodásnak indultak, míg a jobbágyok falvai magyaroknak maradtak. Így tótosodott el a nemességlakta Szalakusz.” (KÖRÖSY J. 1898. pp. 25–26.)

²⁷ Bár a kis elemszám (87) miatt a korreláció inkább csak tájékoztató jellegű, de figyelemreméltó, hogy 1880-ban a német anyanyelvű lakosság aránya és az izraeliták aránya közt ez az érték 0,922, míg 1910-ben már csak 0,611.

3. ábra. A Nyitrai járás mai területén élt népesség etnikai összetételének változása 1664 és 2001 között. – 1 = szlovákok; 2 = magyarok; 3 = németek; 4 = egyébek. Források: 1664: BLASKOVICS J. (1989)*; 1715–1720: ACSÁDY I. (1896) és CSAPODI Cs. (1942) alapján saját becslés; 1840: FÉNYES E. (1843) alapján saját becslés; 1880, 1890, 1900, 1910: magyar népszámlálások anyanyelvi statisztikái; 1921, 1930, 1991: csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; 1941: magyar és szlovák népszámlálás összesített adatai nemzetiség szerint; 2001: szlovák népszámlálás nemzetiségi statisztikája. *1664-ben és 1715–1720-ban az összeírt jobbágyok neveinek minősítése alapján. 1715–1720-ban az egyéb kategória a nyelvileg bizonytalan nevűeket, míg 1840-ben a zsidókat jelenti.

Changes of the ethnic pattern in the present territory of Nitra District between 1664 and 2001. – 1 = Slovaks; 2 = Hungarians; 3 = Germans; 4 = others. Sources: 1664: BLASKOVICS, J. (1989)*; 1715–1720: own estimation after ACSÁDY, I. (1896) and CSAPODI, Cs. (1942); 1840: own estimation after FÉNYES, E. (1843); 1880, 1890, 1900, 1910: data on native tongue of Hungarian censuses; 1921, 1930, 1991: ethnic data of Czechoslovakian censuses; 1941: combined data on ethnicity of Hungarian and Slovakian censuses; 2001: data on ethnicity of Slovakian census. *Concluded from the analysis of surnames taken in the censuses of serfs in 1664 and 1715–1720. Category ‘others’ refers to names of ambiguous lingual origin in 1715–1720 and to Jews in 1840.

get alkotott²⁸. Egymás területén nem voltak nyelvszigetek, ez azt bizonyítja, hogy a nyelvhatár megszilárdult. A magyar többségű terület – ha csak szűk folyosókkal is, de – közvetlenül kapcsolódott a tömbmagyarsághoz a mai Lévai járás irányába, Mohin és Töhölön keresztül.

1880-ban a legnagyobb magyar közösségek Nyitrán (3066), Nagycétényben (1285) és Verebélyen (1187) voltak, 90% feletti arányban pedig 9 településen voltak képviselve. A legtöbb szlovák anyanyelvű lakos Nyitrán (3490), Ürményen (2542),

²⁸ TELEKI, P.–RÓNAI, A. (1937) az etnikai keveredést vizsgáló művében ezt a területet az éles határokkal nem rendelkező, egymásba nyúló nyelvi félszigetek példaként említik.

Nyitraújlakon (1497), Nyitrapárutcán²⁹ (1289) és Cabajon (1038) élt. 18 helységben arányuk a 90%-ot is meghaladta. Nyitrán és Nyitrapárutcán élt a németek több mint 60%-a (2020 és 1726 fő). Jelentős német kisebbség élt még Ürményen (204), Cabajon (131) és Nyitraivánkán (113). 10% feletti részesedéssel 11 településen éltek, amelyekből 10 szlovák többségű, egy pedig német többségű volt³⁰. Itt kell megemlítenünk a cigányságot, mint a járás akkor negyedik legnagyobb nemzetiségi csoportját. Mivel az első világháborút megelőző magyar népszámlálások csak az anyanyelvet tudakolták, így vidékünkön a döntően magyar anyanyelvű cigányságot a censusok nem tudták valós számukban kimutatni. Ehhez nyújt segítséget az 1893-as cigányösszeírás (*A Magyarországon...* 1895), amely szerint a korabeli Nyitrai járásban 400 cigány élt (a lakosság majdnem 1%-a), míg Bars vármegye Verebélyi járásában 334 fő (a lakosság 1,3%-a). Mindkét törvényhatóságban a települések kb. felében írtak össze cigányokat, a legtöbbet Verebélyen (106 fő) és Nyitrán (101).

1880 és 1890 között az etnikai szerkezetben nem történt változás, leszámítva, hogy Nyitrapárutca Nyitrába olvadt, így már nem volt német többségű település a vizsgált területen. 1900-ra – elsősorban a zsidóság asszimilációjának köszönhetően – magyar többséget szerzett Nyitra (*4. ábra*), ugyanakkor a járás DK-i csücskében hirtelen szlovák többségű lett Verebély³¹ (*2. táblázat*) és Zsitvagyarmat. Utóbbiak visszamagyarosodására mindössze 10 évet kellett várni, ekkor lett magyar többségű Verebélytől É-ra két falu: Tajnasári és Zsitvaújfalu is. A járás DK-i csücskének etnikai viszonyai a népszámlálások alapján szinte kibogozhatatlanok (*3. táblázat*). Annyi azonban bizonyos, hogy az itt élő kettős kötődésű, bizonytalan identitású népesség többnyire az államalkotó nemzet sorait gyarapította.

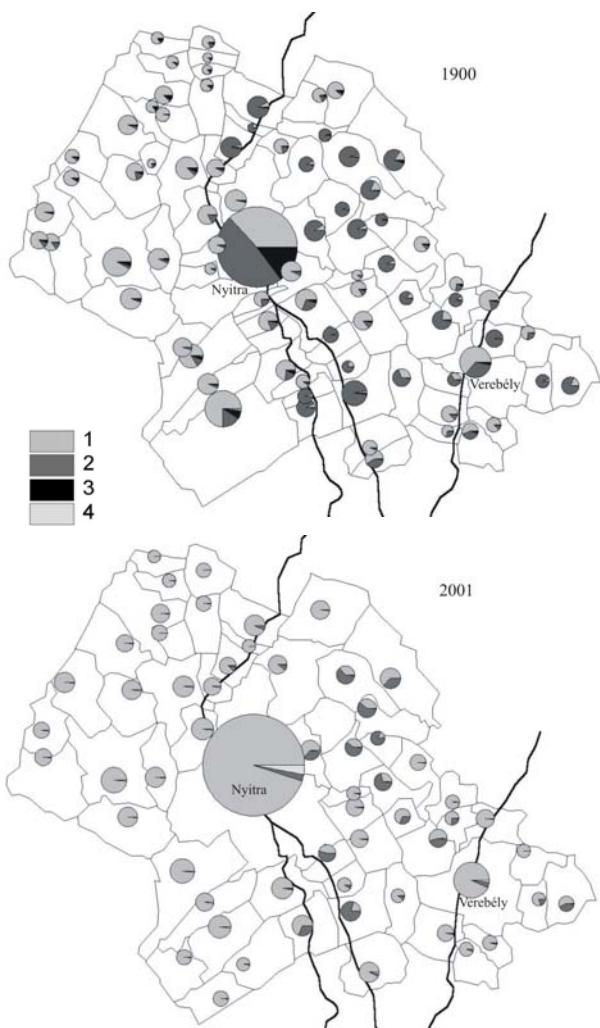
Az 1880-as állapothoz képest az 1890-es és az 1900-as népszámlálások egy fokozatos – ám nem exponenciális – magyar növekedésről tesznek tanúbizonyságot. Ehhez képest az 1910-es, utolsó magyar népszámlálás már egy igen erőteljes terjeszkedést mutat országszerte, de a Nyitrai járás területére ez csak korlátozottan igaz. A szlovákok aránya a járásban 30 év alatt mindössze 2,7 %-ponttal csökkent, igaz, fogyatkozásuk 1900–1910 között következett be. 1880 és 1900 között a szlovák lakosság növekedési üteme meghaladta az összlakosságét (*5. ábra*), így meglehetősen valószínűtlen, hogy az utána következő 10 évben mindössze 139 fővel gyarapodtak. A magyarok erőteljes növekedését³², a járáson belüli jobb pozícióit az esetleges sta-

²⁹ Nyitrapárutca Nyitra elővárosa volt, 1880-ra teljesen egybeépült vele. Pár évvel később pedig közigazgatásilag is egyesültek. Nyitra után a második legnagyobb lélekszámú település volt a járásban. A 19. sz. folyamán végig német (zsidó) többségű volt.

³⁰ Izraelita vallásúak: Nyitra (1755), Nyitrapárutca (1746), Ürmény (356), Verebély (201), Cabaj (129), Nyitraivánka (107), Nyitraújlak (106). Arányuk Nyitrapárucán (51,8%) kívül Felsőkápon (21,3%), Nyitrán (20,3%) és Felsőrécsényben (16,8%) volt a legmagasabb.

³¹ Verebély lakóinak az államhatalom-változások alkalmával megmutatkozó „etnikai kameleon” magatartása nagyon hasonlít a gömöri Jolsva esetére (KEMÉNYFI R. 1998).

³² 1880 és 1910 között a magyarok aránya 34,6%-ról 43,5%-ra nőtt, míg a német anyanyelvűeké 9,9%-ról 3,8%-ra csökkent.

4. ábra. A Nyitrai járás etnikai térképe 1900, 2001. – 1 = szlovákok; 2 = magyarok; 3 = németek; 4 = egyebek

Ethnic map of the Nitra District 1900, 2001. – 1 = Slovaks; 2 = Hungarians; 3 = Germans; 4 = others

tisztikai hibákon³³ kívül magas természetes szaporodásukkal, a német (és valószínűleg szlovák) anyanyelvű lakosság döntően a városokban mutakozó asszimilációjával, a magyarság kisebb arányú kivándorlásával és a bizonytalan identitásúak esetleges nemzetváltásával magyarázhatjuk (KOC SIS K. 1998, 2000).

³³ A magyar népszámlálások (főleg az 1910-es) kritikáját I. OČOVSKÝ, Š. (1992) és VARSÍK, B. (1940), a csehszlovák népszámlálások torzításairól POPÉLY Gy. (1991).

2. táblázat. Az etnikai struktúra változása Verebély városában az elmúlt ezer évben

Időszak	Összesen	Magyar	Szlovák	Német	Egyéb	Izraelita	Cigány
11–12. sz.	magyar–szlovák vegyes						
15. sz. vége	magyar többségű						
16. sz. vége	magyar többségű						
1664	magyar többségű						
1715a*	57	40	17	0	0	..	..
1715b*	57	25	21	0	11	..	..
1720a*	64	42	20	2	0	..	..
1720b*	64	28	19	0	17	..	..
1770*	94	24	43	0	27	..	..
1773	magyar többségű						
1787	1166	..	..	..	..	..	..
1796	magyar többségű						
1840	1524	magyar–szlovák vegyes					
1850	1631	413	..	..	..	..	..
1880a	2022	1187	741	88	6	201	..
1890a	2270	1368	822	79	1	176	106
1900a	2484	830	1577	70	7	215	..
1910a	2845	1522	1236	76	11	246	..
1921n	2886	488	2175	9	214	269	..
1930n	3347	140	2931	15	261	302	..
1941n	3342	2025	1224	9	84	223	76
1941a	3342	1357	1949	26	10	..	..
1970n**	5982	571	..	..	..	..	..
1980n	7586	586	..	..	..	..	..
1991n	9216	618	8406	0	192	..	114
2001n	9493	445	8859	2	187	0	74

.. = Nincs adat. * Az adóköteles családfők száma. Az egyéb kategóriában a bizonytalan nevek szerepelnek.

** Beolvadt Aha és Nemesdicske. Évek utáni betűk: a = anyanyelv; n = nemzetiség.

Források: 11–12. sz.: KNEI ZSA I. 1941; 15. sz. vége: KOCSIS K. 2000, FÜGEDI E. 1938; 16. sz. vége: KÁDÁR, L.–KNEI ZSA, I. 1938, KNEI ZSA I. 1941, CSAPODI Cs. 1942; 1664: BLASKOVICS J. 1989; 1715a–1720a: ACSÁDY I. 1896; 1715b–1720b: CSAPODI Cs. 1942; 1770: CSAPODI Cs. 1942; 1773: Lexicon locorum... 1920; 1787: VÖRÖS K. 1962; 1796: VÁLYI A. 1796–99; 1840: FÉNYES E. 1843; 1850: KÖRÖSY J. 1898; 1880, 1890, 1900, 1910: magyar népszámlálások anyanyelvi statisztikái; 1890: A Magyarországon... 1895; 1921, 1930, 1991: csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; 1941: magyar népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi statisztikája; 1970, 1980: KOCSIS K. 1989; 2001: szlovák népszámlálás nemzetiségi statisztikája.

Az 1910-es népszámlálás alapján általánosan elmondható, hogy majdnem minden településen nőtt a magyar anyanyelvű lakosok száma. Az eddig is magyar községekben homogenizálódás ment végbe, míg a szlovák többségű településeken igen

3. táblázat. A Nyitrai járás délkeleti sarkának etnikai viszonyai 1880–1941 (%)

Település	Etnikum	1880a	1890a	1900a	1910a	1921n	1930n	1941n	1941a	1941ny
Aha	szlovák	9,4	3,5	4,7	0,0	12,2	17,8	0,2	1,9	98,2
	magyar	88,5	96,2	94,6	100,0	87,8	82,2	99,6	98,0	4,3
Csiffár	szlovák	7,7	10,7	17,8	7,9	26,7	18,8	0,6	3,8	98,9
	magyar	91,7	88,6	80,9	91,5	71,5	75,9	98,6	96,0	8,1
Mellek	szlovák	74,3	84,9	87,9	92,4	97,0	98,9	94,3	94,7	25,2
	magyar	21,1	12,0	10,3	5,2	0,4	0,9	4,6	5,2	97,9
Nemesdicske	szlovák	31,8	31,3	33,9	39,9	32,3	63,7	44,4	54,5	63,1
	magyar	65,6	63,9	64,3	59,1	64,0	32,6	54,5	42,4	87,3
Nemespann	szlovák	25,5	33,2	30,8	30,1	35,5	54,7	3,6	15,7	88,4
	magyar	73,2	66,5	68,3	67,4	63,3	42,2	95,0	82,9	46,3
Tajnasári	szlovák	68,9	58,4	73,7	8,6	94,6	96,5	74,4	74,4	60,4
	magyar	27,1	36,3	25,4	91,4	5,4	1,9	25,2	25,2	94,1
Tild	szlovák	0,0	6,7	6,2	6,8	33,9	48,9	6,6	11,6	97,0
	magyar	99,1	90,9	93,0	93,0	59,7	44,7	93,4	88,4	35,7
Vajk	szlovák	88,7	84,5	86,8	85,5	88,0	96,7	91,1	91,6	20,2
	magyar	5,9	10,5	10,4	13,6	11,2	2,7	7,6	7,4	96,2
Verebély	szlovák	36,6	36,2	63,5	43,4	75,4	87,6	36,6	58,3	75,3
	magyar	58,7	60,3	33,4	53,5	16,9	4,2	60,6	40,6	74,9
Zsitvagyarmat	szlovák	24,7	19,7	56,4	40,3	59,7	71,0	33,9	53,5	68,5
	magyar	69,4	79,2	39,0	57,6	34,9	25,2	59,4	41,2	88,9
Zsitvamártonfalva	szlovák	64,2	58,9	72,1	45,1	47,2	69,4	45,7	45,1	63,0
	magyar	25,1	37,5	25,0	43,7	51,8	29,2	50,3	50,6	77,2
Zsitvaújfalu	szlovák	86,2	77,5	78,9	30,8	94,2	95,2	95,6	–	–
	magyar	9,7	18,2	18,4	68,1	4,0	1,3	0,8	–	–

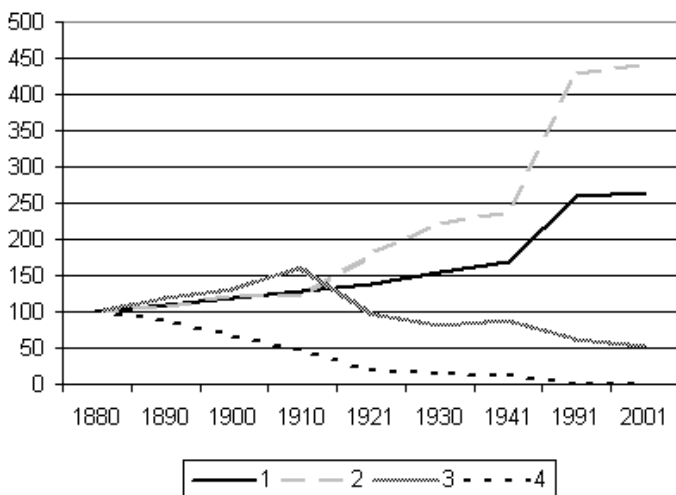
a = anyanyelv; n = nemzetiség; ny = nyelvtudás

jelentős magyar kisebbség jött létre, még a nyelvhatártól távol is. Ennek okát a magyar csendőrök, hivatalnokok és értelmiségiek beáramlásában, valamint a szlovák községek zsidó lakosságának elmagyarosodásában kereshetjük.

Ezt a magyarok számára kedvező folyamatot szakította meg az I. világháború, majd az utána következő Trianoni Békeszerződés, amelynek következtében a Felvidék túlnyomó része – benne Nyitrával és környékével – csehszlovák megszállás és fennhatóság alá került.

A békeszerződés aláírása utáni első népszámlálásra 1921-ben került sor³⁴. Az államhatalom-váltás drasztikus változásokat hozott az államalkotó nemzetiség(ek) elő-

³⁴ A csehszlovák népszámlálások a nemzetiséget kérdezték. Külön kategóriát létesítettek a zsidók és a cigányok számára.

5. ábra. A főbb etnikumok lélekszámának változása a Nyitrai járás mai területén 1880–2001 között (1880=100%). – 1 = összlakosság; 2 = szlovákok; 3 = magyarok; 4 = németek

Changes in the population of the main ethnic groups in the present territory of Nitra District between 1880–2001 (1880=100%). – 1 = total population; 2 = Slovaks; 3 = Hungarians; 4 = Germans

nyére. A szlovákok és csehek együttes aránya a 84 935 főnyi összlakosság 71,5%-át tette ki, míg a magyaroké 24,2%-ra, a németeké 1,3%-ra csökkent. Nyitrán és Verebélyen jelentős lett a szlovákok számbeli fölénye. Falusi térségekben azonban kevés fordulat történt, az is mind a járás DK-i csücskében: Tajnasári, Zsitvaújfalú, Zsitvagyarmat valamint Kiscétény szlovák többségű lett, ugyanakkor Zsitvamártonfalván átmenetileg a magyarok javára fordult meg a két nemzetiség aránya (3. táblázat).

Felmerül a kérdés, hogy vajon mi állhat mindezek háttérében? A válasz ugyanaz, mint országos viszonylatban: a kitoloncolások, a hontalanná nyilvánítások³⁵, a nacionalista földreform, amelynek keretében leginkább csak szlávok kaphattak földet – természetesen magyar nyelvterületen –, a földreform következtében létrejött telepésfalvak (ez területünkre nem volt jellemző) és a nagymértékű betelepülés/betelepítés³⁶ (Kocsis K. 2000). Ez azonban még mindig kevés változást hozott, így a népszámlálási adatok „korrigálása” is bevett eszköz volt (POPÉLY Gy. 1991).

A csehszlovák erőfeszítések sikerét az 1930-as népszámlálás eredményei igazolják, hiszen a Nyitrai járás területén a magyarok száma és aránya is erőteljesen csökkent, még az 1921-es állapotok tükrében is. 1910-hez képest pedig a magyarok

³⁵ Szlovákia mai területéről kb. 88 000 fő költözött a trianoni Magyarországra 1918–1924 között (Kocsis K. 2000).

³⁶ Elsősorban a cseh és szlovák katonaságra és közalkalmazottakra kell gondolni, akik leginkább a városok etnikai arculatát formálták át.

száma a járásban megfeleződött, arányuk 25,5%-ponttal csökkent. A magyar etnikai terület összezsugorodott, egy nagyobb és egy kisebb nyelvsziget jött létre. A magyar többségű területből a legnagyobb rész a Zoboralja 14 községe volt Babindállal és Kalásszal kiegészülve. A járás D-i részén Berencs, Nyitránagyfalva, Nagycétény és Nyitracsehi³⁷ tartotta meg magyar dominanciáját. A DK-i csücsökben Csiffár pedig közvetlenül kapcsolódott a Garammenti nyelvterülethez. 1921 és 1930 között szlovák többségű lett Nemespann, Nemesdicske, Zsitvamártonfalva és Tild. A legtöbb magyar Nagycétényben (1302) és Vicsápapátiban (1008) lakott, a legtöbb szlovák Nyitrán (18 462), Verebélyen (2931), Nyitraújlakon (2750) és Ürményen (2549) élt. Két számottevő német közösséget írtak össze: Nyitrán 558 fő (2,6%) és Kalászon 95 személy (10,1%) tartozott ide.

A két világháború közti Csehszlovákiában átélt megpróbáltatások után 1938-ban, az első bécsi döntést követően a Nyitrai járás DK-i sarka³⁸ visszakerült Magyarországhoz. 1941-ben egyidejűleg két népszámlálás zajlott a területen: É-on a szlovák, D-en a magyar. Mindkettő kimutatta, amit akart, a saját területén az államalkotó etnikum száma és aránya nőtt, a másiké csökkent. Összehasonlítva a magyar népszámlálás nemzetiségi és az anyanyelvi viszonyokat, jól látható, hogy Verebélyen, Zsitvagyarmaton és Nemesdicskén teljesen más eredményt adott a két adatsor, de Nemespannon is jelentős a különbség (3. táblázat). Ennek oka a már említett erőteljes keveredés és az ennek folyományaként létrejött kettős identitás. Járási szinten stabilizálódott az 1930-as helyzet, a nemzetiségek arányai szinte azonosak maradtak³⁹. Ekkor a vizsgált terület 104 699 lakójának 78,1%-a szlovák, 17,1%-a magyar és 0,7%-a német volt.

1945-ben ismét változott a politikai helyzet. A II. világháborúban vesztes Magyarország elvesztette a bécsi döntések által neki ítélt területeket, így a dolgozatban vizsgált területet is. A háború utáni csehszlovák hatalom nem bánt kesztyűs kézzel az ország területén élő, ellenségnek kikiáltott német és magyar nemzetiségekkel. A megtorló intézkedések egyaránt elérték a Szlovákiában maradt és a Magyarországhoz csatolt települések lakóit. A magyarokat kollektíven háborús bűnösökké nyilvánították.

1945 és 1950 között három csapás is érte a magyarságot: a deportálások, a kényszer-lakosságcsere és a reszlovakizáció. A bizonytalanság alapja az volt, hogy a magyaroktól megtagadták a csehszlovák állampolgárságot, így elvileg bárkit bármikor Magyarországra lehetett volna toloncolni. A magyar nyelv használata tilos volt, a magyar iskolákat bezárták, a lakosságot megfélemlítették. A deportálások az egész szlovákiai magyarságot érintették: több mint 40 ezer főt hurcoltak a cseh országrészbe kényszermunkára. Zoboraljáról 112 személyt deportáltak Menyhe, Béd és Szalakusz falvából (VADKERTY K. 2001).

³⁷ Hozzájuk kapcsolódott a mai Érsekújvári járáshoz tartozó Nyitrakér.

³⁸ Visszacsatolták Nagycétényt, Nemespannt, Kalászt, Nagyhindet, Ahát, Tajnasárit, Csiffárt, Tildet, Verebélyt, Nemesdicskét, Melleket, Zsitvagyarmatot, Vajkot, Zsitvamártonfalvát, Alsó- és Felsőszőlöst.

³⁹ Ez persze jelentős regionális változásokat takar 1930-hoz képest. D-en erőteljesen megnőtt a magyarok aránya, míg É-on a szlovákok tudták növelni súlyukat.

A Magyarországgal megkötött lakosságcsere-egyezmény alapján 68 273 főt telepítettek át Magyarországra (Kocsis K. 2000). Ez a Nyitrai járás magyarságát alig érintette, mert a kitelepítettek a visszacsatolt területekről kerültek ki, és a nemzetiségi okok (magyar értelmiségiek kitelepítése) mellett a gazdaságiak domináltak: a nagy földbirtokkal rendelkezőket szívesebben távolították el, hiszen kellett a föld a hazatelepülő szlovákoknak, ill. a hazai kolonistáknak⁴⁰. Összességében a kitelepítések és a deportálások busás hasznot hoztak a csehszlovák államnak (Vadkerty K. 2001).

Mindezek közben a megmaradt magyarok „eltüntetését” célozta meg a reszlovakizáció, amely páratlan lehetőségeket (diszkrimináció megszüntetése, a szülőföldön maradás lehetősége) kínált az önmagukat szlováknak valló magyarok számára. „Az 1946. július 25-i záróösszegzés szerint Szlovákiában összesen 352 038 személy kért reszlovakizálást, ebből a D-i betelepítési övezetben (a magyarlakta járásokban) 342 942, az ország többi területén 9096-an.” (Vadkerty K. 2001. 348. p.) A reszlovakizálásra jelentkezett magyarok aránya a legnagyobb a Nagyrőcei, a Kassa-vidéki és a Verebélyi járásokban volt, de a Nyitrai járás is igen előkelő helyen szerepelt. (4. táblázat).

4. táblázat. A vizsgált területen¹ reszlovakizációra jelentkezettek száma és aránya

Járás	A lakosság száma 1930-ban	A magyarok száma 1930-ban	A statisztikai magyarok közül reszlovakizációra jelentkezett	
			személyek száma, fő	személyek aránya, %
Aranyosmaróti	37223	3653	3050	83,5
Érsekújvári	62740	19625	13883	70,7
Nyitrai	78548	10762	10367	96,7
Verebélyi	35991	9208	9000	97,7

¹ Az 1930-as közigazgatási beosztás szerint.

Forrás: Vadkerty K. 2001. 351 p.

Az említett folyamatok mellett jelentős szerepet játszottak a betelepítések Dél-Szlovákia etnikai összetételének megváltoztatásában. 1945 és 1950 között több mint 200 ezer szlovák lakost telepítettek a dél-szlovákiai területekre a lakosságcsere és az agrárreform keretében (Kocsis K. 2000).

A magyarellenes intézkedések leállítására csak a kommunista hatalomátvétel után került sor, de sokan még évekig nem kapták vissza állampolgárságukat. Ebben a hangulatban zajlott le az 1950-es népszámlálás, amely a magukat magyarnak vallók létszámának drasztikus visszaesését rögzítette.

⁴⁰ Ebből a szempontból a vizsgált járás magyar települései „szerencsés” helyzetben voltak: nem kapcsolódtak közvetlenül a magyar etnikai tömbhöz (tehát nem kellett teleszfalvakat létrehozni, nem kellett kitelepíteni a magyarokat, hiszen nem voltak túl sokan), ill. nem volt jelentős gazdasági hatalom a kezükben, a földjeik jóval kevesebbet értek, mint pl. a csallóközi birtokok.

Az 1960-as népszámlálástól kezdve a magyar nemzetiségűek száma kismértékben ugyan, de növekedett. Új folyamatok indultak meg, amelyek az egész társadalmat érintették. A térbeli migrációt ezután a munkahelyszerzési lehetőség befolyásolta alapvetően (Kocsis K. 1989, 2000). A szocialista ipartelepítés keretei közt folytatódott a városok etnikai képének átalakítása (munkahelyteremtés, lakótelep-építés, vidéki lakosság beköltözése). A vidék arculatára a térszerkesztés nyomta rá a bélyegét. Ezen új hatások következtében megnőtt a vegyes házasságok aránya és az asszimiláció mértéke is – elsősorban a városokban. 1960 és 1991 között a népmozgalmi adatok a magyarok számát nagyobb értékben adták meg, mint tették ezt a népszámlálások. A különbséget valószínűleg az asszimiláció számlájára kell írni (Gyurgyík L. 1994). A magyarság számát csökkenti az is, hogy a vegyes házasságból származó utódok általában az államalkotó nemzet létszámát gyarapítják (Gyurgyík L. 1994).

A rendszerváltás utáni első népszámlálást 1991-ben tartották meg, még Csehszlovákia keretein belül. A magyarok száma országosan közel 8000 fővel növekedett, de a Nyitrai járásban csak 14 313 magyart találtak, ami 254 fős csökkenést jelentett 1980-hoz képest, szemben a szlovákok ötezer fős növekményével. A vizsgált területre átszámolva 1991-ben 160 725 lakosból csak 13 113 (8,2%) volt magyar, 1857 (1,2%) cseh és morva, 714 (0,4%) roma, és 52 egyéb nemzetiségű.

1941-hez viszonyítva igen jelentős változások mentek végbe. A háború utáni intézkedések lényegében elérték a céljukat, hiszen a magyar többségű települések száma kevesebb, mint a felére csökkent. A két időpont között bevett módszer volt az adminisztratív beavatkozás⁴¹ a nemzetiségi arányok megváltoztatása érdekében. A települések összevonása, a centralizáció természetesen nem csak a vegyes lakosságú területekre volt jellemző, hanem Csehszlovákia egészére is.

1991-ben a járás szlovák jellegét már csak néhány magyar folt tarkította. A Zoboralja magterületén fekvő nyelvsziget 6 községet (Zsére, Kolon, Nyitrageszte, Pográny, Alsóbodok, Kalász) foglalt magába, és magyar többségű település volt még Nagycétény, Nyitracsehi és Csiffár is. Az 50 évvel korábban a Nyitra-környéki magyarság Csiffárnál kapcsolódott a magyar tömbhöz. 1991-ben e tömbhöz a legközelebb Nagycétény volt (Nyittrakér és Tardoskéd felé), hiszen a Garam-völgyi magyar etnikai területet⁴² a deportálások, a be- és kitelepítések alapjaiban roncsolták szét (Popély Á. 2003).

A területen a városi magyarság összezsugorodott, Nyitra lakosságának 2%-a (1777 fő), Verebélyének közel 7%-a (618) volt magyar, utóbbinál ez kevesebb, mint a háború után hozzá csatolt települések 1941-es magyar lélekszáma. Nyitra magyar la-

⁴¹ Magyarlakta településeket érintő közigazgatási változások a II. világháború után: Menyhe, Béd és Szalakusz összevonása, Nyitracsehi és Kiscétény, Kis- és Nagyhind, Kalász és Babindál, Vicsápapáti és Lajos egyesítése, valamint Nyitragerencsér és Alsócsitár Nyitrához, Aha és Nemesdicske Verebélyhez csatolása. 1991-ig önállósodott Nyitragerencsér, szétvált Nyitracsehi és Kiscétény. 2001-ig szétvált Kis- és Nagyhind, Kalász és Babindál, Vicsápapáti és Lajos.

⁴² A Lévai járás etnikai szerkezetére, valamint a vegyes lakosságú régiókra vonatkozóan I. Farkas Gy. (1998) vizsgálatait.

kosságának nagyobbik részéről pedig feltételezhető, hogy a szocialista urbanizáció hatására került a járás székhelyére. Szintén a szocializmus időszakában felerősödött térbeli mobilitás a felelős azért, hogy a Nyitra agglomerációjában levő magyarlakta falvakban (pl. Nyitragerencsér, Nyitraegerszeg) a szlovák lakosság aránya jelentősen megnövekedett (Kocsis K. 1989).

1991-ben a legnagyobb magyar közösségeknek otthont adó települések Nyitra és Nagycétény (1544) voltak. Legnagyobb arányban Nyitragesztén és Nagycétényben laktak, a többi településen 80% alatti volt arányuk. A legnagyobb szlováklakta helységek Nyitra (86 257), Verebély (8406), Nyitraújlak (3573) és Cabajcsápor (3217) voltak, figyelemreméltó az 50 évvel korábban még magyar többségű Vicsápapáti hatodik (!) helye a rangsorban, több mint 2000 szlovák lakossal. A járás 52 településéből 35-ben a szlovákok aránya meghaladta a 90%-ot.

A 2001-es népszámlálás eredményei roppant kedvezőtlenek voltak a szlovákiai magyarok számára. Országos szinten közel 47 ezer fővel (8,2%-kal) csökkent a magyarok száma, az össznépeséghez viszonyított arányuk pedig 1,1%-pontot veszítve, 9,7%-ra esett. Minden magyarlakta járásban csökkent a magyarság száma és aránya. A fogyatkozás súlypontja a két nagyvárosra (Pozsony, Kassa) és a nyelvhatár menti (tehát perem-) területekre tehető, ez utóbbiakból kiemelkedik a Nyitrai járás, ahol a magyarok száma az 1991-es létszám 83,5%-ára csökkent. A legkevésbé az etnikai magterületek magyarsága csökkent (Dunaszerdahelyi, Galántai, Komáromi járás). Érdekesség, hogy a 2000. év végére számított népmozgalmi adatok alapján a magyarok számának több mint 45 ezer fővel magasabbnak kellett volna lennie (GYURGYÍK L. 2001).

Ami országos szinten jellemezte a magyarokat, az fokozottan igaz a Nyitrai járás magyarságára is. A számbeli csökkenéshez hozzájárult – a nyelvsziget- és szórványhelyzetén kívül – a politikai bizonytalanság (1990–1998 között), a gazdasági problémák, a munkanélküliség is. A demográfiai tényezők közül ki kell emelni, hogy 1995-től a szlovákiai magyarok körében a természetes szaporodást fogyás váltotta fel (GYURGYÍK L. 2000), nőtt a Magyarországra áttelepülők száma, ill. a vegyes házasságok arányának növekedése⁴³ is negatív hatással volt a magyar közösségre.

2001-re a járás etnikai arculata tovább homogenizálódott (4. ábra), hiszen a *szlovákok* súlya (és száma) nőtt, a többieké csökkent. A járás Ny-i felében településterületük megbontatlan, a DK-i részen a magyar községek szigetszerűen tarkítják a szlovák többségű vidéket. Legnagyobb településeik ugyanazok, mint 1991-ben, a járás 42 helységében arányuk meghaladta a 90%-ot.

A *magyarok* aránya 10 év alatt 1,5%-ponttal, számuk 2157 fővel csökkent. A magyar többségű települések⁴⁴ száma 7-re apadt, közülük 5 (Zsére, Kolon, Alsóbodok, Nyitrageszte és Pográny) a járás K-i, 2 (Nagycétény és Nyitraacsehi) pedig

⁴³ A vegyes házasságok helyi (Nyitra-környéki) sajátosságairól ld. SÁNDOR A. (2000. pp. 129–136).

⁴⁴ 1991 és 2001 között szlovák többséget szerzett Kalász, Babindál és Csiffár.

a D-i részen helyezkedik el. A legtöbb magyar Nyitrán és Nagycétényben él, e két helység tömöríti a magyar nemzetiségűek negyedét. Arányuk mindössze Nyitragesztén (82,5%) és Nagycétényben (79,7%) haladja meg a 70%-ot. A járásban minden olyan településen csökkent a magyarok száma és aránya is, ahol legalább 20 magyar él. A magyarok 77,4%-a (8477 fő) lakik olyan településen, ahol arányuk meghaladja a 10%-ot, mindössze 48,7%-uk (5333 fő) pedig magyar többségű helységben él. Ez jóval elmarad az országos átlagtól, amely 93,2%, ill. 76,1%.

A népszámlálás szerint a Nyitrai járásban 1148 fő vallotta magát *csehnek és morvának*, ezzel ők alkotják a harmadik legnagyobb nemzetiségi csoportot. Több mint 70%-uk Nyitrán él, 1% feletti arányban csak Kalászon és Nemespannon vannak. A járásban mindössze 579 *cigány* nemzetiségű személyt írtak össze 2001-ben, ez 135-tel kevesebb, mint 10 évvel korábban. A statisztikai csökkenés mögött valószínűleg nem áll valós csökkenés⁴⁵. Legnagyobb számban a két városban, legnagyobb arányban Nyitraaszőlösön élnek (2,4%).

A járás vallási megoszlása meglehetősen egyveretű. A népesség 82,3%-a – így a magyarok túlnyomó többsége is – római katolikus. Rajtuk kívül nagyobb számban csak az evangélikusok vannak jelen (3775 fő, 2,3%), akik a többséget képezik Újjacskán, és a lakosság harmadát adják Assakürtön. A II. világháború előtt a járás második legnagyobb vallási közössége az izraeliták voltak, számuk 2001-re 59 főre olvadt. Viszonylag jelentős az ismeretlen vallásúak, valamint a felekezeten kívüliek súlya, együtt a népesség 14,2%-át adják.

A tendenciák és a jövőkép

A jövőbeni folyamatok felvázolásához segítséget nyújt a legutóbbi két népszámlálás eredményeinek összehasonlítása. A települési szintet vizsgálva megállapítható, hogy a magyarok számában a legnagyobb csökkenés Nyitrán és Kalászon⁴⁶ következett be, de több mint 100 fős veszteség ért további nyolc helységet. A legnagyobb arányú fogyás – a magyarok lakta települések közül – a szórványhelyzetű Hegyalján (Béd + Menyhe + Szalakusz) és Nemespannon volt, ahol a magyaroknak majdnem a fele eltűnt e 10 év alatt. A járás átlagánál nagyobb fogyatkozás leginkább a peremterületekre volt jellemző (pl. Nyitraegerszeg, Nyitragerencsér, Csiffár, Nagyhind). A legkisebb mértékű csökkenés Kiscétényben, Kolonban és Alsóbodokon volt, ezen települések kevésbé fogytak, mint a szlovákiai átlag (91,8%). Általában az etnikai többségüket megtartó községek magyar-

---

⁴⁵ Néhány különbség a romák számában 1991 és 2001 között: Nyitraaszőlös: 1–45; Nyitra: 403–323; Verebély: 114–74. A cigányságról, mint a népszámlálások számára „láthatatlan” etnikumról részletesen I. KEMÉNYFI R. (1998).

⁴⁶ Az 1991-ben még hozzá tartozó Babindállal együtt. A településen 1991 és 2001 között a szlovákok száma 392 fővel nőtt, a magyaroké 208 fővel csökkent. Ez csak a legszélsőségesebb példa, de jól érzékelteti a két etnikum dinamikájának különbségét.

sága csökkent kevésbé. Nyitrán és Verebélyen folyamatosan csökken a magyarok száma és aránya, és mivel városi környezetben gyorsabb lefolyású az asszimiláció, következésképpen a városi magyarok jövője tűnik a legrosszabbnak a járáson belül.

Az 1941–2001 között bekövetkezett drasztikus változásnak a főbb okai a kedvezőtlen népmozgalmi mutatók (pl. negatív természetes szaporodás, vegyes házasságok magas száma), a vidék földrajzi helyzete (a magyarság szempontjából peremvidék, szórványhelyzet) valamint a gyengülő identitás⁴⁷.

Az egyes nemzetiségek számának önmagához viszonyított változása (5. ábra) is rendkívül nagy szórást mutat. A szlovákok száma az 1880-as érték 441%-ára emelkedett (közel 4,5-szeres növekedés). Ők főleg 1941 és 1991 között növelték lélekszámukat, 1991 óta növekedésük minimális. A magyarok feleannyian vannak (51%), mint 1880-ban. Feltűnően, a kiindulási állapot mindössze 1,1%-ára zsugorodott a német közösség száma, ezzel lényegében eltűntek a járás nemzetiségi térképéről. A jövőben valószínűleg megáll a szlovákok gyarapodása, amely akár természetes fogyásra is átmehet. A magyarokat illetően nem ígér sok jót a következő népszámlálás sem, a fogyás megállíthatatlannak tűnik.

Az 5. táblázatból jól kivethető a magyar többségű helységek 1910 utáni etnikai fogyása, amely főleg 1941 után gyorsult fel. 1880-ban egy szegregált helyzet a kiindulópontunk, amikor összesen egyetlen igazán vegyes települést találunk (40–60% között: Verebély). 1910-ig folyamatosan nőtt a magyarok aránya a településeken (a községek „felfelé „lépkedtek” a táblázatban).

5. táblázat. A Nyitrai járás mai területén fekvő települések a magyarok aránya szerint 1880–2001 között, %

A magyarok aránya az adott településen, %	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1941	1991	2001
90 fölött	9	12	14	17	7	2	4	1	0
80–90	11	8	5	6	6	8	3	1	1
70–80	3	4	5	2	8	7	0	2	1
60–70	5	3	2	2	3	4	3	2	2
50–60	1	1	0	4	2	1	11	3	3
40–50	0	2	1	3	1	2	6	2	2
30–40	6	3	3	1	1	1	1	1	4
20–30	3	3	5	3	1	2	1	1	1
10–20	8	12	18	9	6	2	0	4	2
1–10	37	31	23	31	28	16	10	7	12
1 alatt	4	1	4	0	9	24	10	20	25
Nincs magyar lakos	0	3	0	0	6	11	28	8	6
Összesen:	87	83	80	78	78	80	77	52	59

⁴⁷ A Zobor-vidéki magyarság identitásáról részletesebben I. CSÁMPAI O. (1994), a Nyitrai járásról TÁTRAI P. (2003).

Az államhatalom-váltás után e folyamat megfordult, a szlovákok aránya nőtt meg, a települések lefelé mozogtak a táblázatban. 1941-ben kettős folyamat határozta meg az eredményeket: egyfelől mindkét ország területén az államalkotó nemzet uralta településeken homogenizálódás ment végbe, másfelől azok a helységek, ahol korábban a kisebbségek domináltak, az 1941-es népszámlálások szerint vegyessé váltak. 1991-re egyértelművé vált a magyar többségű területek zsugorodása, a magyarok arányának folyamatos csökkenése.

Viszont jócskán csökkent az utolsó kategóriába tartozó települések száma, ezzel párhuzamosan nőtt a 0–1%-os kategória részesedése, ez a magyarság szétszóródásának (pl. szlovák községbe házasodás) köszönhető. A 2001-es adatok alapján még nyilvánvalóbb a települések lefelé „ugrálása”. A táblázat alapján tehát egyértelmű a magyar többségű települések eróziója, hiszen 2001-ben már több vegyes település volt, mint magyar (60% fölött).

Összegzés, következtetések

A Nyitra-vidéki magyarság őshonos, Árpád-kori eredetű kisebbség. Mai településterülete az egykori kiterjedt, É-i homogén magyar etnikai tér összezsugorodott maradványa. A járás jelenlegi etnikai szerkezetének alapja a 17–18. sz. fordulójának harcai után alakult ki. A 18–19. sz. folyamán a szlovák etnikum jelentősen tudta növelni számát és arányát a járás területén egészen 1867-ig. Az 1867-től 1918-ig tartó időszak a magyarok számára volt kedvező, magas természetes szaporulatuk mellett a kettős nyelvi kötődésűek, valamint a korábban magát német és szlovák anyanyelvűnek vallók asszimilációja is őket gyarapította.

Az 1918-as államfordulat sorsfordulója volt a Nyitrai járás magyarságnak. Ettől kezdve a magyar többségű települések és a magyar lakosság száma is folyamatosan csökken. A számbeli fogyatkozás mellett a legnagyobb probléma a magyar identitás válsága, főleg a fiatalok körében. Ehhez hozzájárultak a múltban a II. világháború utáni megtorló intézkedések (kitelepítés, deportálás, reszlovakizáció), amely során a terület elveszítette a magyar értelmiség jelentős hányadát.

2001-ben a népszámlálás szerint már csak alig több, mint tízezer magyar nemzetiségű lakos él a járásban, akik így Pozsony és Kassa városa mellett a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak Szlovákiában. A magyar többségű települések száma hétre apadt. A Zobor-vidék ÉNy-i részén mindenütt 10% alá csökkent a magyarok aránya, ezen a részen a magyarok fennmaradására – anyanyelvi oktatás hiányában – nincs reális esély. A járás DK-i szegletében (Verebély környékén) hasonlóak a kilátások, csak kicsit később fog bekövetkezni az imént vázolt állapot. A megmaradásra a legnagyobb reménye a Nagycétény–Nyitracsehi–Alsóbodok–Kolon–Zsére tengely környékén van a magyarságnak.

A földrajzi környezet is hat a települések etnikai összetételére. A folyóvölgyben elhelyezkedő, korábban döntően agrárnépességgel rendelkező falvak helyzete bé-

keidőben kedvező, viszont a háborús dúlások legnagyobb szenvedői, hiszen közlekedésföldrajzi helyzetük (pl. Nyitra völgye) jó. A dombsági, hegylábi környezetbe települt helységekből a megélhetés békeidőben sem könnyű, közlekedési kapcsolataik korlátozottak (pl. Alsóbodok, Zsére: zsákfalvak), viszont háborús időben védettebbek.

A modern, urbanizált társadalomban meghatározó a közlekedésföldrajzi helyzet: az elzárt helységekből (pl. Nyitraegersze, Alsóbodok, Zsére) sikerült megőrizniük eredeti etnikai struktúrájukat, viszont jelentős probléma az elöregedés, az elvándorlás és a kedvezőtlen gazdasági helyzet.

Ezzel szemben a könnyen megközelíthető községek jelentős etnikai változásokon estek át (Nyitraegerszeg, Vicsápapáti, Nyitragerencsér). A természeti-környezeti adottságok hatásait módosíthatják helyi tényezők (pl. Ghymes: idegenforgalmi lehetőségek), de lényeges szerepe van az etnikai környezetnek (a szomszédos falvak nemzetiségi összetétele), valamint a politikának is (pl. települések összevonása, iskolabezárások).

Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a magyar többséget csak azok a települések tudják megtartani, amelyek viszonylag messzebb esnek a városoktól, közlekedési helyzetük kedvezőtlen, és környezetükben több hozzájuk hasonló (magyar többségű) helység található.

IRODALOM

- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. – Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam *IX*. 1895.
- ACSÁDY I. 1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721. – Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam *XII*.
- BLASKOVICS J. 1989. Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában. – Állami Gorkij Könyvtár. Budapest.
- CSÁMPAI O. 1994. Viharvert nemzetstudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban. – A szerző kiadása. Pozsony.
- CSAPODI CS. 1942. Bars vármegye Verebélyi járásának nemzetiségi viszonyai az Újkorban. – Athenaeum. Budapest.
- DÁNYI D.–DÁVID Z. (szerk.) 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). – KSH Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Budapest.
- DÁVID Z. 1957. Az 1715–1720. évi összeírás. – In: KOVACSICS J. (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. pp. 145–199.
- DÁVID Z. 1993. A magyar–szlovák nyelvhatár 1664-ben az érsekújvári ejalet területén. – KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetei *12*. pp. 7–31.
- DÁVID Z. 2001. Az 1598. évi házösszeírás. – KSH Levéltára. Budapest.
- DEDEK CRESCENS L. 1899. Nyitravármegye története. – In: SZIKLAY J.–BOROVSKY S. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye. Apollo Irodalmi Társaság. Budapest. pp. 467–680.
- ETHEY GY. 1938. Magyar települések a középkori Nyitra megyében. – Történetírás *2*. pp. 162–177.

- FARKAS Gy. 1998. Nyelvhatárváltozások és etnikai tömbök a Lévai járásban. – *Regio 9.2.* pp. 113–130.
- FÉNYES E. 1843. Magyar Országának 's' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben II. – Pest.
- FÉNYES E. 1867. A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. – Eggenberger F. Pest.
- FÜGEDI E. 1938. Nyitra megye betelepülése. – *Település- és népiségtörténeti értekezések 1.* Budapest.
- GYURGYÍK L. 1994. Magyar mérleg. – Kalligram. Pozsony.
- GYURGYÍK L. 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. – *Regio 12.* 3. pp. 247–260.
- HAICZL K. 1943. A magyarság ősi településterületének határai a nyugati Felvidéken. – *A Szent István Akadémia II. Történelem-, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának értekezései 3.* 2. Stephaneum. Budapest.
- HAJDÚ-MOHAROS J. 2000. Magyar Településtár. – Kárpát-Pannon Kiadó, Budapest.
- KÁDÁR, L.–KNIEZSA, I. 1938. Carte ethnique du territoire au sud de Nyitra fin du XVIe siècle. – *Soc. de la Nouvelle Revue de Hongrie.* Budapest.
- KEMÉNYFI R. 1998. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. – *KLTE Néprajzi Tanszék.* Debrecen.
- KNIEZSA I. 1938. Magyarország népei a XI. században. – Athenaeum, Budapest.
- KNIEZSA I. 1941. Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez. – Athenaeum, Budapest.
- KOCSIS K. 1989. Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján. – *KLTE Földrajzi Intézete,* Debrecen.
- KOCSIS K. 1998. Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). – In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza.* BGYTF Földrajzi Tanszék. Nyíregyháza. pp. 115–132.
- KOCSIS K. 2000. Szlovákia mai területének etnikai térképe – *Národnostná mapa súčasného územia Slovenska – Ethnic Map of the Present Territory of Slovakia 1941, 1991 (M = 1: 400 000).* – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet–Akadémiai Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- KOVÁCS A. 1938. A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. – *Századok 72.* Pótfüzet. pp. 561–575.
- KÓRÓSY J. 1898. A Felvidék eltótosodása. *Nemzetiségi Tanulmányok* Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén és Ung megyék területéről. – Grill Károly Udvari Könyvkereskedése. Budapest.
- Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum* (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása). – Magyar Békeküldöttség. Budapest. 1920.
- MAGDA P. 1819. Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geographiai leírása. – Pest.
- OČOVSKÝ, Š. 1992. Interpretácia štatistických údajov o národnostiach na Slovensku. – In: PLICHTOVÁ, J. (ed.): *Minority v politike: Kultúrne a jazykové práva.* Bratislava. pp. 82–88.
- PETROV, A. 1928. Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII–XIX. století. – *České Akademie Věd a Umění.* Praha.
- POPÉLY Á. 2003. A Lévai járás etnikai arculata a csehszlovák telepítési politika és a reszlovakizáció tükrében. – *Kisebbségkutatás. 12.* 1. pp. 69–122.
- POPÉLY Gy. 1991. Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. – Írók Szakszervezet Széphalom Könyvműhely. Regio. Budapest.
- SÁNDOR A. 2000. Anyanyelhasználát és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. – Kalligram. Pozsony.
- TÁTRAI P. 2003. Etnikai identitás a magyar–szlovák nyelvhatáron. – *Kisebbségkutatás 12.* 1. pp. 44–68.
- TELEKI, P.–RÓNAI, A. 1937. The different types of ethnic mixture of population. – Budapest.
- URBÁN Gy. 1995. Török idők a Vág–Nyitra–Garam–Ipoly mentén 1664 táján. – *Földr. Ért. 44.* 1–2. pp. 139–142.

- VADKERTY K. 2001. A kitelepítéstől a reszlovakizációig. – Kalligram. Pozsony.
- VÁLYI A. 1796–99. Magyar Országának leírása I–III. – Buda.
- VARSIK, B. 1940. Die slowakisch–magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten. – Aktiendruckerei Universum. Bratislava–Pressburg.
- VÓRÓS K. 1962. Az első magyarországi népszámlálás Bars megyében. – In: EMBER Gy. (szerk.): Történeti statisztikai évkönyv 1961–62. KSH Könyvtára – Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Budapest. pp. 192–216.
- ŽUDEĽ, J.–OČOVSKÝ, Š. 1991. Die Entwicklung der Nationalitätenstruktur in der Südslowakei. – Österreichische Osthefte. 33.2. pp. 93–123.

MEGJELENT

DÉLKELET-EURÓPA TÉRKÉPEK BEN

Szerkesztette: KOCSIS KÁROLY

Szerzők: DÖVÉNYI ZOLTÁN, KISS ÉVA, KOCSIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN, MICHALKÓ GÁBOR, TINER TIBOR

Az elmúlt évszázadban instabilitásáról hírhedté vált Balkán szomszédságában elterülő, 2004 májusától az EU tagjának számító Magyarország szerepe a térség megismerésében, az itteni konfliktusok politikai, gazdasági, katonai kezelésében, megoldásában hirtelen felértékelődött. Ennek köszönhetően az eltelt fél évszázadban – hazánkban csakúgy, mint Európa szerte – a szinte „feledésbe merült” Balkán sajátos problémáinak tudományos megismerésében már nem csupán a különböző nyelvű, tematikájú szakkönyvek és folyóiratcikkek játszhattak kiemelkedően fontos szerepet. Szükségessé vált egy olyan „könyvszerű atlasz” vagy „atlaszszerű könyv” megjelentetése, amely nagy számú, látványos, kitűnően szerkesztett tematikus (politikai, gazdasági, etnikai, vallási, településhálózati stb.) térkép és szöveges elemzés segítségével mutatja be Délkelet-Európa társadalmát és gazdasága jelen arculatának és 20. századi fejlődésének legjellegzetesebb szegmenseit.

Ebben a formában a közvélemény, a tudós társadalom és a politikai döntéshozók gyors tájékoztatását szolgálja az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében megszületett, és a Kossuth Kiadó által megjelentetett atlaszmű, amelyhez formailag és tartalmilag talán csak az 1928-ban megjelent *New Central Europe in Economical Maps* (Halász A.), és az 1945-ben elkészült *Közép-Európa Atlasz* (szerk. Rónai A.) hasonlítható.

Kiadó : MTA Földrajztudományi Kutatóintézet – Kossuth Könyvkiadó, 1043 Budapest, Csányi László utca 34. Telefon: 370-0617 Fax: 370-0618. E-mail: info@kossuth.hu
Oldalszám: 100. Ára: 4 990,-Ft.